

Francoise Verges, *Dekolonijalni feminizam*, Sarajevo: TPO Fondacija, 2022, 111 str. i Susan Ferguson, *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija*, Sarajevo: TPO fondacija, 2022, 203 str.

TPO fondacija (Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija) osnovana je 2006. godine pod vodstvom prof. dr. Zilke Spahić Šiljak. Njen rad usmjeren je na promicanje rodne ravnopravnosti, (interkonfesionalnog) dijaloga i izgradnje mira kroz partnerstva s civilnim društvom, akademskim i vladinim institucijama. Posebno je angažirana u pružanju podrške mladima i ženama, skupinama koje često doživljavaju marginalizaciju u društvu. Jedan od značajnih programa TPO fondacije za promicanje rodne ravnopravnosti je “Fer škola: Feminizam i religija”, koja nudi kurseve za preispitivanje stereotipa o rodnim ulogama. Ovaj program važan je za balkansko društvo, gdje religija često služi potvrđivanju tradicionalnih patrijarhalnih rodnih normi i stereotipa. Inicijativa “Fer diskursi” također igra ključnu ulogu u vraćanju tema religije i feminizma u centar rasprava o ljudskim pravima, ravnopravnosti, pravdi i slobodi kroz javne rasprave, kritičke tekstove i naučna istraživanja. TPO fondacija bila je ključna i u osnivanju Univerzitetskog gender resursnog centra (UNI-GeRC) pri Centru za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu. UNIGeRC je namijenjen koordinaciji aktivnosti u području rodne ravnopravnosti te borbe protiv rodno zasnovanog nasilja, seksualnog uznemiravanja i diskriminacije u visokoškolskim institucijama s ciljem unapređenja kvalitete rada i osiguravanja integriteta visokog obrazovanja. Fondacija je, također, realizirala i podržala druge važne projekte poput MENGA (Menstrualna i rodna akcija), “Ženska prava između generacija”, borbe protiv vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja u školama, “Živi vrijednosti”, te projekt “Svjetski etos u školi: Integracija svjetskog etosa u odgojno-obrazovne strukture i

procesu u Bosni i Hercegovini”. Svi ovi projekti igraju važnu ulogu u pokušaju stvaranja naprednog društva koje promiče inkluziju, ravnopravnost i mir. Osim navedenih aktivnosti TPO fondacija prevela je i objavila veliki broj knjiga koje se odnose na feminizam i feminističku teoriju. Ta literatura obuhvata publikacije koje nude uvid u raznolike aspekte feminističke teorije koja kritički preispituje prevladavajuće političke ideologije. U ovom prikazu, od uistinu brojnih i značajnih prevedenih knjiga, izdvajam dvije knjige koje je objavila TPO fondacija – *Dekolonijalni feminizam* autorice Françoise Verges i *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija* autorice Susan Ferguson.

Françoise Verges, *Dekolonijalni feminizam*, Sarajevo: TPO Fondacija, 2022, 111 str.

Evropski imperijalizam i kolonijalizam 19. stoljeća oblikovali su svijet pod parolom civilizacijske misije. Cilj imperijalnih sila bio je širenje vlastite ekonomske i političke dominacije, ostvarivan kroz širenje njihove kulture, često na račun potiskivanja i negiranja kulture *Drugih*. *Drugi*, označeni kao “nazadni”, smatrani su za one kojima je potrebno *civiliziranje*, te se moć ostvarena nad njima legitimirala diskursom o nadmoći vlastite kulture. U periodu kolonijalizma i imperijalizma počeo se razvijati i feministički pokret te postavljati pitanja o ulozi žene u takvom političkom diskursu. Koliko su vrijednosti slobode, jednakosti i prava žena postali dio “civilizacijske misije”, koliko su korišteni kao argumenti za legitimizaciju ekspanzije vlasti nad drugim dijelovima svijeta? Šta je dekolonijalni feminizam? Odgovore na ova pitanja daje autorica Françoise Verges, politička teoretičarka, antirasistička i dekolonijalna feministica i nezavisna kustosica u svojoj knjizi *Dekolonijalni feminizam*, koja kritički preispituje trenutnu stvarnost feminističkog pokreta u kontekstu rasnih, kapitalističkih, neoliberalnih politika.

Knjiga je podijeljena na dva dijela. Prvi dio nosi naslov *Zauzimanje strana: Dekolonijalni feminizam* i predstavlja kritiku koncepta *civilizacijskog feminizma*. Verges koristi odrednicu *civilizacijski* jer je u ime ideologije

ženskih prava taj feminizam preuzeo misiju nametanja jedinstvene perspektive koja doprinosi održavanju dominacije zasnovane na klasi, rodu, rasi. Odrednica koja je kroz povijest služila muškarcima za opravdavanje imperijalizma i kolonijalizma, ukazuje Verges, sada se integrirala u feminizam kao dio pokreta za slobodu, jednakost i demokratiju. Dakle, kao što je u prošlosti kreirao narrative kroz koje je sebe nametnuo kao normu i koristio ga da izgradi svoj identitet kao napredan i civiliziran, Zapad je kreirao *civilizacijski feminizam*, koji poručuje „Niste slobodne. Ne znate svoja prava. Pomoći ćemo vam da dostignete pravi nivo razvoja”. Primjeri feminističkog opravdanja kolonijalnih osvajanja uključuju podršku imperijalnim vojnim intervencijama koje su često bile predstavljene kao “spašavanje” muslimanskih i rasijaliziranih žena od regresivnih i zaostalih režima ili kultura. Izrazi *feminist/-ica*, *feminizam* postali su, kako upozorava Verges, dio arsenala modernizirajuće neoliberalne desnice, zbog čega se ova autorica dugo nije smatrala aktivisticom, već „aktivisticom za oslobođenje žena”. Nasuprot *civilizacijskom* (bjelačkom, buržoaskom, kolonijalnom, imperijalnom) *feminizmu* stoji dekolonijalni feminizam, kome pripada autorica, čiji je cilj uništenje rasizma, kapitalizma i imperijalizma. U tom smislu dekolonijalni feminizam uklapa se u širi pokret koji razmatra naučne i filozofske koncepte s fokusom na preispitivanje evropskog narativa o svijetu. On se oslanja na teorije i prakse koje su žene kroz historiju razvijale u borbi protiv rasizma, kapitalizma i kolonijalizma. Ovaj pristup razlikuje se od zapadnoevropskog feminizma, koji se zalaže za ravnopravnost spolova temeljeći se na podjeli između žena i muškaraca, često zanemarujući druge društvene podjele. Autorica kritikuje takav feminizam zbog prihvatanja ovih podjela i nedostatka kritičkog osvrta na uticaj ropstva, kolonijalizma i imperijalizma u oblikovanju tih podjela, ili na to kako Evropa koloniziranim narodima nameće svoju koncepciju rodni uloga, što, prema njenom mišljenju, čini takav feminizam rasističkim. Narativ *civilizacijskog feminizma* zanemaruje ulogu ropstva i kolonijalizma u oblikovanju vlastitih stavova i teorija. Ovaj pristup prožet je ideologijama velikih imperijalnih sila, što dovodi do nedostatka kritičkog razmatranja položaja žena iz drugih

rasnih i klasnih grupa. U tom kontekstu *civilizacijski feminizam*, upozorava Verges, ignoriše specifične izazove s kojima se suočavaju žene koje nisu dio dominantnih evropskih ili zapadnih kulturnih i političkih okvira. Nasuprot tom konceptu, dekolonijalni feminizam ima za cilj borbu protiv svih oblika ugnjetavanja, smatrajući da pravda za žene znači pravdu za sve, te nudi višedimenzionalnu analizu ugnjetavanja i odbija podijeliti rasu, seksualnost i klasu u kategorije koje se međusobno isključuju.

U drugom dijelu knjige *Evolucija prema civilizacijskom feminizmu 21. stoljeća* autorica analizira kampanju *civilizacijskog feminizma*, koja je krenula iz Francuske potkraj 1980-ih, obojenu politikama zapadnjačkih vlada što se u odbrani sekularizma od islama i u zalaganju za prava žena služe orijentalističkim diskursom. Centralno mjesto u njihovom strukturnom narativu zauzima hidžab kao simbol ženske potčinjenosti, koji muslimanke drži u inferiornom položaju. U novoj *civilizacijskoj misiji* evropske žene bore se protiv seksističke diskriminacije i simbola potčinjenosti koji opstaju izvan zapadnoevropskih društava. One se predstavljaju kao vojska koja štiti svoj kontinent od invazija ideja, praksi te muškaraca i žena koji prijete njihovim uspjesima. U ideologiji *civilizacijskog feminizma* neevropske žene prihvataju se samo ako prihvate zapadnjačku interpretaciju ženskih prava. Prema ovoj ideologiji, žene s globalnog Juga često se smatraju nepodobnim jer ne pokazuju sposobnost da riješe kontradikcije koje su proizvele imperijalizam i kapitalizam, zbog čega, prema autorici, takvi feminizmi poprimaju oblik femonacionalizma, femoimperijalizma, femofašizma ili tržišnog feminizma. U takvom feminizmu nastaje i liberalna inkluzija u kojem kapitalizam preuzima diskurs o pravima žena – gdje se nejednakost žena i muškaraca tretira kao posljedica načina razmišljanja ili nedostatka obrazovanja, a ne opresivnih struktura.

Na kraju, autorica analizira pitanje koje je postavila u samom predgovoru: Ko čisti svijet? To pitanje odnosi se na trenutnu situaciju u polju dje latnosti skrbi i čišćenja gdje u najvećem procentu danas rade rasijalizirana lica, i to u najvećem broju žene. U takvom ekonomskom sistemu rasijalizirana tijela jesu ona koja se u najvećoj mjeri izrabljuju, te su, za razliku od

drugih tijela, lišena prava na odmor i zdravlje. Uznemiravanje i seksualno nasilje sastavni su dijelovi ovog rada. Sve to ukazuje na činjenicu da je zlo-upotreba moći strukturalna, da nije samo izraz „nenormalne” muškosti, već je ugrađena u strukturu ove djelatnosti. Verges naglašava da ekonomija koja eksploatira rasijalizirane pojedince iscrpljuje njihove resurse, dok kapital i država određuju koje će osobe biti predmet te eksploatacije. Ove osobe, koje često trpe bolest i invaliditet, rijetko te nevolje koriste kao osnovu za borbu i osporavanje same strukture što uzrokuje njihov potčinjeni i nepravedni socioekonomski položaj.

Pružajući kritički uvid u bjelački zapadni feminizam, Verges istražuje povijest različitih feminističkih tradicija, postavljajući pitanja o njihovim korijenima, organizatorima i ciljevima. Ona naglašava potrebu za razmatranjem kako se feministički pokreti razvijaju, ko ih vodi i kako njihovi ciljevi često reflektiraju interese specifičnih društvenih grupa, političkih ideologija, zanemarujući ili iskrivljujući iskustva žena iz drugih kulturnih, rasnih i klasnih pozadina. Potiče čitatelje da preispitaju trenutno ekonomsko stanje u svijetu i zapitaju se ko je odgovoran za održavanje čistoće i urednosti. U tom kontekstu stavlja fokus na rasijalizirane žene koje su izložene eksploataciji i izrabljivanju, ističući nepravde koje trpe i zanemarivanje od strane bijelih feministkinja što su postale saveznice kapitalizmu. Ova knjiga dobar je podsticaj svima onima koji su istinski posvećeni feminističkom cilju da ponovo zamisle društvo, nezvezano okovima modernog kolonijalizma, kapitalizma i islamofobije.

Susan Ferguson, *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija*,
Sarajevo: TPO fondacija, 2022, 203 str.

Susan J. Ferguson profesorica je sociologije na Grinnell Collegeu. Njena knjiga *Žene i rad: Feminizam rad i društvena produkcija* prvi put je objavljena 2019. godine na engleskom jeziku, a 2022. godine prevedena je na bosanski. Sadržajno je knjiga podijeljena na dva dijela; prvi dio nosi naslov *Tri putanje*, a drugi dio *Feminizam društvene reprodukcije*. Knjiga u suštini analizira

historiju feminističke misli o ženskom radu kroz tri različite perspektive – kroz koncepte *feminizma jednakosti*, *feminizma društvene reprodukcije* i *kritičkog feminizma jednakosti*. U prvom dijelu knjige Ferguson predstavlja historijat feminističkog razmišljanja o ženskom radu koji prolazi razvojne procese od racionalno-humanističkog do socijalističkog te antirasističkog feminizma. Svaki od ovih pravaca bavi se pitanjem kapitalističke organizacije rodne podjele rada. U okviru ovog dijela knjige autorica analizira rad i djela feministica (*querelle*) koje su se u svojim kritikama na račun mjesta što ih žene zauzimaju u društvu u velikoj mjeri oslanjale na racionalno-humanističke premise. Iako neka feministička djela iz *querelle* raspravljaju o ženskom radu, kritika u njima često se usmjerava na stanje siromaštva, a ne na eksploataciju žena ili loše uslove rada. Rijetko su u njihovim kritikama ove feministice raspravljale o plaćenom i neplaćenom radu, koji većina žena obavlja i nikada ga nisu povezivale s pitanjem rodne neravnopravnosti.

Za razliku od *querelle* feministica i svojih prethodnica, navodi autorica, Mary Wollstonecraft iznosila je u svojoj teoriji snažnu kritiku socioekonomske nejednakosti te tvrdila da žene nikada neće biti ravnopravne s muškarcima dok je prisutan korumpirani utjecaj aristokratske vladavine i bogatstva. Međutim, prema Ferguson, Wollstonecraft je prihvatila i uistinu ugradila u srž svoje feminističke vizije manje vidljive oblike nejednakosti na kojima počiva kapitalizam, te je podržavala svetost privatnog vlasništva. U okviru prvog dijela knjige i zasebnog potpoglavlja analiziraju se i tekstovi koji povezuju kategorije roda, klase i rase. Antirasističke feministkinje obnavljaju tri ključne perspektive obrađene u knjizi, a zatim ih proširuju na načine koji detaljnije i potpunije osvjetljavaju organizaciju kapitalističkog sistema i dominaciju produktivnog i reproduktivnog rada, uzimajući u obzir njegovu *rasijaliziranu* i patrijarhalnu prirodu. Borba protiv kapitalizma također je, kako napominju, borba protiv rasizma i seksizma.

U drugom dijelu knjige autorica se bavi trećom perspektivom: *feminizmom društvene reprodukcije*. Analizira tekstove socijalističkih feministica u 20. stoljeću, te teoretičara i teoretičarki koji su inspirirali međunarodnu kampanju *Wages for Housework*. Feminizam društvene reprodukcije

razlikuje se od oba prethodna pristupa po tome što ugnjetavanje žena ne percipira kao rezultat prirode njihovog neplaćenog kućanskog rada. Umjesto toga on ugnjetavanje žena pripisuje položaju takvog rada u odnosu na plaćeni rad te njegovom doprinosu ukupnom društvenom procesu stvaranja bogatstva. Dakle, u centru teorije o borbi za ugnjetavanje je borba protiv eksploatacije u ime ostvarivanja kapitala. Međutim, Ferguson tvrdi – iako su feministice društvene reprodukcije postigle značajan teoretski napredak, nisu uspjele razviti koherentnu i inkluzivnu feminističku političku perspektivu o ženskom (neplaćenom) radu i njegovom odnosu prema kapitalističkom sistemu. Naime, socijalističke feministice 20. stoljeća bile su podijeljene i većina ih je svoju pažnju počela preusmjeravati sa ženskog rada na kulturološka, diskurzivna objašnjenja ugnjetavanja žena, napuštajući pokušaje promišljanja složenijeg sociomaterijalističkog shvatanja ugnjetavanja u kapitalističkim društvima. Istovremeno, manje grupe socijalističkih feministica nastavljaju istraživati svijet unutar paradigme feminizma društvene reprodukcije koji je u procesu obnove.

Knjiga Susan Ferguson *Žene i rad: Feminizam, rad i društvena reprodukcija* predstavlja važno djelo u razumijevanju socijalističke feminističke misli od kraja 18. stoljeća do danas. Analizom te misli autorica predstavlja različite perspektive o ženskom radu, kao i o odnosu između rada, ugnjetavanja i eksploatacije. U današnjem kapitalističkom svijetu, gdje se sve manje raspravlja o položaju radnica, koje su lišene osnovnih ljudskih prava, gdje se prekovremeni neplaćeni rad podrazumijeva, a kućanski ženski rad tretira kao nevidljivi, neplaćeni, knjiga poput ove veoma je značajna. Ona naglašava kako rad ne treba biti shvaćen kao nešto što je isključivo privatno, već kako je važno da se u javnom prostoru otvoreno razgovara o ovim temama. Na taj način kroz kolektivnu svijest i izgradnju solidarnosti među potlačenim grupama, čiji je cilj oslobađanje od ropstva kapitala, može se osujetiti sistem koji kontinuirano umanjuje i degradira živote na kojima se temelji. Drugim riječima, kao što autorica naglašava, postoji potencijal za organizaciju rada za život, a ne za kapital.

Dina Gusinac